

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

СЕГМЕНТАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

LABOR MARKET SEGMENTATION IN THE STATE'S ECONOMIC SECURITY SYSTEM

У статті охарактеризовано ринок праці та його фундаментальні елементи; вивчено сутність і основні класифікаційні ознаки сегментування, а також його значення для регулювання ринку праці й зміцнення економічної безпеки держави; розглянуто теорію двоїстості ринку праці, відповідно до якої ринок праці поділяється на первинний та вторинний; охарактеризовано формальний та неформальний (тіньовий) ринки праці, а також внутрішній та зовнішній ринки праці; окреслено основні фактори, які визначають динамізм сегментів ринку праці. Проаналізовано рівень зайнятості в Україні, зокрема за типами поселень, видами економічної діяльності, на первинному та вторинному ринках праці; встановлено рівень та тенденції зміни вимушеної неповної зайнятості; оцінено мобільність робочої сили. Досліджено рівень та тенденції зміни безробіття в Україні, його види та причини виникнення, а також рівень економічної активності та неактивності населення.

Ключові слова: ринок праці, сегментація ринку праці, первинний та вторинний ринок праці, зайнятість, безробіття, економічна безпека, національна безпека, економічно активне населення, економічно неактивне населення.

В статті охарактеризовано ринок праці та його фундаментальні елементи; изу-

чену сутність і основні класифікаційні ознаки сегментування, а також його значення для регулювання ринку праці та укріплення економічної безпеки держави; розглянуто теорію двоїстості ринку праці, згідно з якою ринок праці ділиться на первинний та вторинний; охарактеризовано формальний та неформальний (тіньовий) ринки праці, а також внутрішній та зовнішній ринки праці; визначено основні фактори, що визначають динамізм сегментів ринку праці. Проаналізовано рівень зайнятості в Україні, зокрема за типами поселень, видами економічної діяльності, на первинному та вторинному ринках праці; встановлено рівень та тенденції зміни вимушеної неповної зайнятості; оцінено мобільність робочої сили. Досліджено рівень та тенденції зміни безробіття в Україні, його види та причини виникнення, а також рівень економічної активності та неактивності населення.

Ключевые слова: рынок труда, сегментация рынка труда, первичный и вторичный рынок труда, занятость, безработица, экономическая безопасность, национальная безопасность, экономически активное население, экономически неактивное население.

УДК 331.5+351.862.4

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-10>

Андрій Н.М.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економічної теорії

Ужгородський національний університет

Andriiv Nataliia

Uzhgorod National University

The article describes the labor market and its fundamental elements: supply and demand, price and cost of labor. It has been established that labor market segmentation is its division into separate segments or submarkets that differ in job places' characteristics, mobility and labor supply, etc. Labor market segmentation is also carried out by the level of employment, sectoral, territorial, professional, qualification, age, state principles, type of settlements, etc. All segments of the labor market are separate relatively, because any division of the labor market into segments is conditional and all these segments are interrelated. Segmentation is necessary for a deeper study of the labor market and identification of emerging problems and threats to the economic security of the state and making adequate decisions regarding the regulation of each segment in particular and the labor market as a whole. The essence and basic classification features of segmentation and its importance for regulating the labor market and strengthening the economic security of the state have been studied. The theory of the duality of the labor market, according to which the labor market is divided into primary and secondary, is considered. The formal and informal (shadow) labor markets, as well as the internal and external labor markets, are characterized. The main factors that determine the dynamics of the labor market segments are identified. The level and dynamics of employment in Ukraine are analyzed on a number of grounds, including types of settlements, types of economic activity, primary and secondary labor markets. The level and trends of the change of forced underemployment are determined. The level of economic activity and inactivity of the population is analyzed and labor mobility is estimated. The level and trends of unemployment change in Ukraine officially registered and calculated according to the methodology of the International Labor Organization, including analysis by types of settlements, causes of origin, qualification and level of education, are investigated. Ways to find work for the unemployed are identified. The level, trends of change and structural shifts of long-term unemployment are analyzed. It has been determined what the risks of unemployment are for the social development and economic security of the state.

Key words: labor market, labor market segmentation, primary and secondary labor market, employment, unemployment, economic security, national security, economically active population, economically inactive population.

Постановка проблеми. Економічна безпека держави визначає рівень її економічного розвитку, позицію на міжнародній арені, але найголовніше – рівень добробуту її громадян. Економічна безпека – це категорія, яка залежить від багатьох факторів. Серед них особливе місце посідає вирішення проб-

лем у сфері формування та використання робочої сили як основного ресурсу суспільного розвитку. На сучасному етапі розвитку держави виникає досить багато проблем у цій сфері як щодо відтворення, так і стосовно використання робочої сили, тому для зміцнення економічної безпеки держави

необхідно визначити ризики та загрози, які виникають на ринку праці загалом та окремих його сегментах зокрема, а також розробити заходи щодо їх попередження та усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані з ринком праці, вивчали свого часу Л. Абалкіна, О. Амосов, Т. Балановська, С. Бандура, Д. Богиня, Б. Бреєва, Н. Волгіна, О. Гоголя, О. Грішнова, Н. Драгнева, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Петрова, М. Семикінаї. Такі науковці, як Л. Абалкін, О. Барановський, І. Бінько, В. Богомолов, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, З. Живко, М. Єрмошенко, В. Мунтян, І. Мігус, В. Сенчагов, А. Сухоруков, В. Франчук, В. Шлемко, вивчали проблеми зміцнення економічної безпеки.

Вивченням ринку праці в системі економічної безпеки держави займалось досить обмежене коло науковців, серед яких слід виділити І. Гнібіденка, Л. Баранника, В. Близнюка та В. Сибірцева.

Однак ця проблематика не вивчена досконально, окрім іншого, потребує детальнішого дослідження сегментація ринку праці як ключовий чинник формування економічної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення теоретичних аспектів та аналіз сегментації ринку праці в Україні щодо загроз економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ринок праці є багатоаспектним явищем, яке характеризується ієрархічною відкритою системою, в якій відбуваються соціально-економічні, психологічні, правові та інші відносини між працівником, роботодавцем та посередником задля взаємовигідного використання праці та з урахуванням кон'юнктурних змін, національних традицій, ментальності [1, с. 45].

Попит і пропозиція робочої сили, ціна й вартість визначаються фундаментальними елементами на ринку праці. Попит формується роботодавцями, адже саме вони диктують потреби ринку на робочу силу з боку підприємств та організацій. Пропозиція формується залежно від демографічної ситуації в країні, віку, статі та освіти робочої сили. Визначальними факторами робочої сили є її вартість та ціна. Заробітна плата працівників – це ціна, за яку вони можуть пропонувати свою робочу силу [2].

Ринок праці є певним чином сегментованим, тобто поділеним на окремі сегменти або субринки, які відрізняються один від одного за характеристиками робочих місць, мобільністю та пропозицією робочої сили тощо. Сегментація ринку праці здійснюється за рівнем зайнятості, галузевим, територіальним, професійним, кваліфікаційним, статевовіковим державницьким принципами, типом поселень тощо. Усі сегменти ринку праці є відносно відокремленими, бо будь-який поділ ринку

праці на сегменти є умовним, а всі ці сегменти є взаємопов'язаними.

Сегментування є необхідним для глибшого вивчення ринку праці кожної категорії працівників щодо попиту й пропозиції, зайнятості та безробіття, мобільності робочої сили тощо, виявлення назрілих проблем і загроз економічній безпеці держави і прийняття адекватних рішень щодо регулювання кожного сегменту зокрема та ринку праці загалом.

Дослідження сегментації ринку праці привело до появи так званої теорії двоїстості ринку праці, відповідно до якої ринок праці поділяється на первинний та вторинний. Ознаки первинного ринку праці мають позитивні риси, такі як стабільність і надійність роботи, високі заробітки, можливості професійного й кар'єрного зростання, що є невід'ємними умовами соціально-економічного благополуччя населення. Натомість вторинний ринок праці характеризується різко протилежними рисами, такими як відсутність гарантій зайнятості, нестабільність роботи, низька й негарантована оплата праці, безперспективність у сфері трудового життя [3, с. 548]. Отже, розширення вторинного ринку праці є загрозою для окремої людини та країни загалом, оскільки приводить до вищого травматизму й рівня захворюваності, зростання прихованого безробіття, зниження доходів, наростання соціальної напруги в суспільстві тощо, загрожуючи економічній та національній безпеці держави.

Відповідно до типу зайнятості ринок праці поділяють на формальний та неформальний, або тіньовий. Формальний ринок праці охоплює зайнятих в офіційній економіці, а неформальний – зайнятих у тіньовій економіці.

У національній економіці неформальний ринок праці характеризують такі риси, як незареєстрованість зайнятості, діяльність тільки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати; суперечність розвитку офіційної економіки, ізолюваність, некоординованість цих видів діяльності; залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту [4, с. 23].

Неформальний ринок праці є неконтрольованим, адже чим вищою є його частка, тим вищою є загроза соціально-економічному розвитку та стабільності в державі. Неформальний ринок праці стає причиною недоотримання значних сум державних коштів, незахищеності його працівників, додатковим навантаженням на офіційний ринок праці тощо.

Виділяють також внутрішній та зовнішній ринки праці, а саме ринок людського капіталу та ринок незайнятої робочої сили. Загрози економічній безпеці держави несе саме зовнішній ринок праці (втрата потенційного людського капіталу, недоотримання валового внутрішнього продукту, відтік

робочої сили за кордон, зростання соціальних виплат тощо). Окрему групу становить економічно неактивне населення, яке зневірилось у пошуку підходящої роботи й перебуває за межами внутрішнього та зовнішнього ринків праці.

Розвиток ринку сприяв появі дистанційної зайнятості, тобто дистанційного ринку праці, який потребує правового регулювання, бо своєю появою поширює тінізацію ринку праці.

У процесі функціонування окремих сегментів ринку праці відбуваються їх модифікація, перетікання робочої сили з одного сегменту до іншого, поява нових сегментів тощо. До основних факторів, що визначають динамізм сегментів ринку праці, слід віднести структурні зміни в економіці країни, розвиток нових форм господарювання та власності, науково-технічний прогрес, зниження соціальних стандартів життя, зростання безробіття, міграцію робочої сили за кордон, погіршення економічної та політичної ситуації в країні, низьку мотивацію праці, низьке фінансування сфери культури та освіти тощо.

Одним із ключових елементів ринку праці є зайнятість. Рівень зайнятості в Україні є досить низьким. Він є вищим у містах і дещо нижчим у сільській місцевості. Проте якщо в містах у 2018 р. рівень зайнятості дещо зріс і перевищив рівень 2014 р., то у сільській місцевості, попри зовсім незначне підвищення, рівень зайнятості населення залишився нижчим за рівень 2014 р. (рис. 1).

Одночасно зі спадом виробництва в Україні, нестабільною ситуацією та проведенням військових дій на сході країни знизилась економічна активність населення протягом 2014–2017 рр. Лише у 2018 р. намітилось незначне її підвищення, що навіть перевищило рівень 2014 р. (рис. 1).

Найвищою протягом аналізованого періоду була зайнятість в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (22,3%), досить високою – у сільському, лісовому та рибному господарстві та промисловості (18,0%). У структурі зайнятості значних змін не спостерігається: лише на 0,9 пункти зросла зайнятість у сільському, лісовому та рибному господарстві; на 0,4 пункти – в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, а також у державному управлінні й обороні, обов'язковому соціальному страхуванні; лише на 0,3 пункти знизилась частка зайнятості у фінансовій та страховій діяльності, а також охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги.

Первинний ринок у 2014–2018 рр. дещо перевищує частку вторинного ринку. Однак слід врахувати, що віднесення окремих видів діяльності до «престижних» чи «непрестижних» є досить умовним, адже не завжди умови праці та особливо рівень заробітної плати у них є задовільними. При цьому також необхідно звернути увагу на те, що частка вторинного ринку поступово збільшується, що потребує регулювання на державному рівні (рис. 2), адже це загрожує погіршенням економічного становища працівників, зниженням їх доходів, невдоволеністю умовами праці та зниженням продуктивності праці.

Однією з головних особливостей українського ринку праці є внутрішня та міжсегментна конкуренція робочої сили. Яскраво вираженими є процеси так званої низхідної конкуренції, коли працівники професійних груп первинного ринку праці створюють конкуренцію за робочі місця на вторинному. Причиною цього є те, що певна частина осіб з відповідним освітнім та

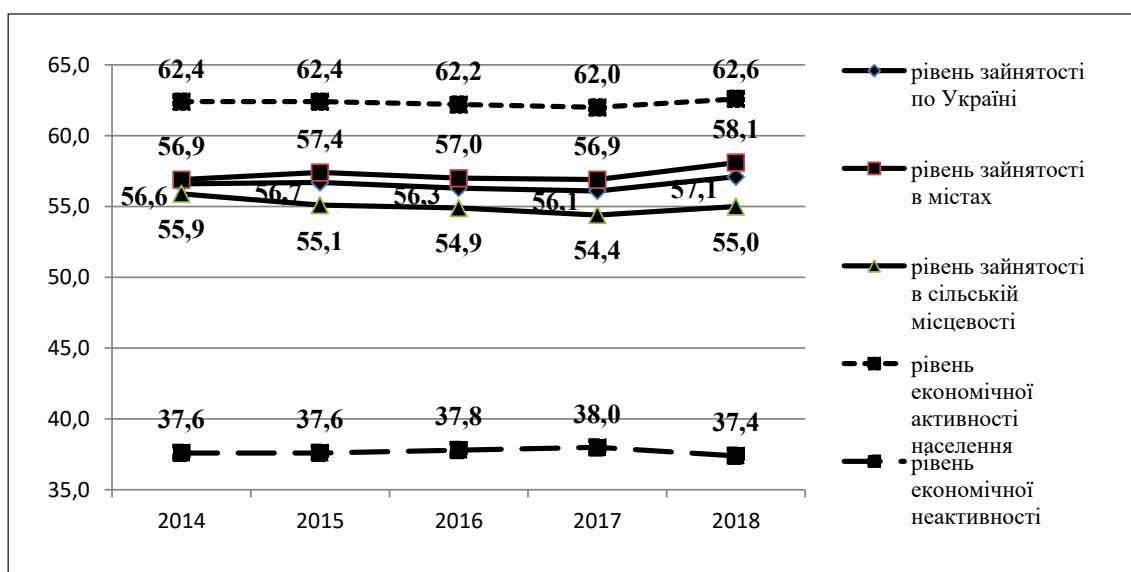

Рис. 1. Стан ринку праці в Україні, %

Джерело: [6; 7]

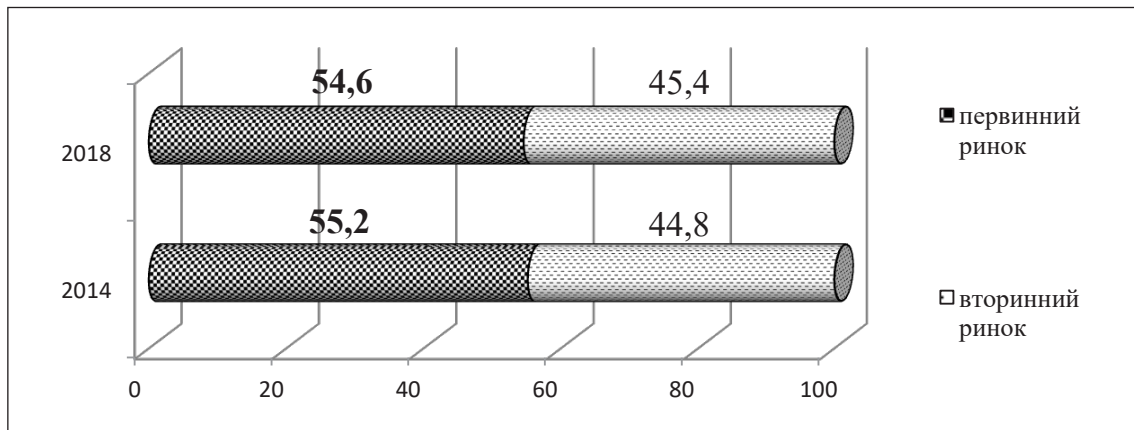

Рис. 2. Первинний та вторинний ринки праці в Україні, %

Джерело: [6; 7]

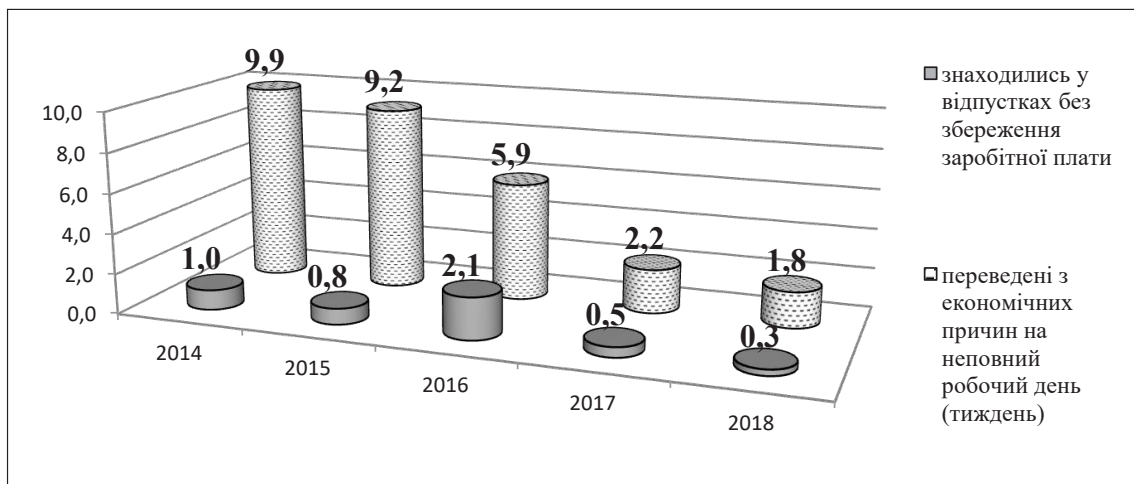

Рис. 3. Рівень вимушеної неповної зайнятості, %

Джерело: [6; 7]

професійним рівнем не може знайти роботу за основною професією, тому, змінюючи сферу прикладання праці, вони шукають роботу, що, можливо, не відповідає їхньому професійному рівню, але є доступною в цей момент [8, с. 284]. Таким чином, працівники з вищою освітою та висококваліфіковані працівники стають менш захищеними на ринку праці, чого немає в економічно розвинутих країнах.

Позитивним є той факт, що за 2014–2018 рр. значно скоротилась вимушена неповна зайнятість, адже на 0,7 пункти (на 2/3) знизився рівень неповної зайнятості з причини відпустки без збереження заробітної плати, на 8,1 пункти (приблизно на 4/5) з причини переведення з економічних причин на неповний робочий день/тиждень (рис. 3).

Кількість неформально зайнятого населення порівняно з 2017 р. зменшилась на 4,2%, становлячи у 2018 р. 3,5 млн. осіб, або 21,6% від кількості всього зайнятого населення. Як наслідок, спостерігалось зростання частки офіційно зайнятого

населення із 77,1% у 2017 р. до 78,4% у 2018 р. Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 71,9% від усіх зайнятих самостійною діяльністю, тоді як серед працюючих за наймом таких осіб було 12,2%. При цьому частка самозайнятих була більшою серед жінок, ніж серед чоловіків (74,6% проти 70,1%), а також у сільській місцевості порівняно з міською (91,0% проти 42,2%). Сільське, лісове та рибне господарства було основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,9%). Також кожний п'ятий (18,2%) був неформально зайнятим в оптовій та роздрібній торгівлі, а кожен шостий – в будівництві (15,9%). У 2018 р. дві третини неформально зайнятого населення мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту (66,8%), тоді як серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (61,0%). Як наслідок, неформально зайняте населення здебільшого

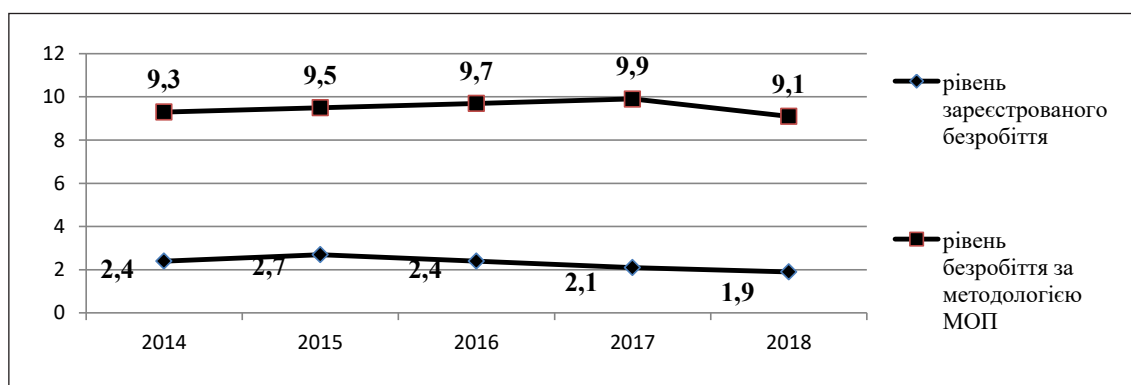

Рис. 4. Рівень безробіття в Україні, %

Джерело: [7]

працювало в найпростіших професіях порівняно з офіційно працевлаштованими особами (52,3% проти 10,0%) [7, с. 44].

Негативними на ринку праці України є тенденції щодо мобільності робочої сили. Так, у 2014–2018 рр. практично за всіма видами економічної діяльності звільнення працівників випереджає прийом на роботу, лише у сфері оптової та роздрібної торгівлі у 2018 р. прийом випереджав звільнення на 0,4 пункти. Якщо звільнення з причини скорочення штатів у 2018 р. становило лише 1,5%, то плінність кадрів на той час складала 27,6%. Отже, спостерігаються невдоволеність працівників умовами праці, скорочення виробництва, загроза економічному розвитку країни та її економічній безпеці. Важливим індикатором стану ринку праці є рівень безробіття. Його ріст загрожує економічному зростанню та економічній безпеці держави.

Важливою загрозою економічній безпеці держави є зростання безробіття, яке провокує відсутність засобів до існування, зниження рівня життя населення, втрату кваліфікації робочої сили, зневіру в майбутньому, наростання депресії, зниження платоспроможного попиту на товари та послуги, відповідно, кризу виробництва, збільшення державних соціальних виплат, збільшення податків та зборів з бізнесу та зайнятого населення, зростання невдоволеності в суспільстві, страйків, ріст злочинності тощо.

Дослідження рівня безробіття в Україні за 2014–2018 рр. підтвердило попередні теоретичні припущення й показало у 2018 р. скорочення різниці між рівнем зареєстрованого безробіття та розрахованого за методологією МОП (рис. 4). Рівень безробіття є вищим у сільській місцевості (9,2% проти 8,6% у містах у 2018 р.). При цьому найбільше у 2018 р. було звільнених за власним бажанням та згодою сторін (38,0%), а також вивільнених з економічних причин (22,3%). Якщо завдяки росту економіки частка вивільнених з економічних причин знизилась порівняно з 2014 р., то через невдоволеність умовами та оплатою праці

робітники все частіше звільняються за власним бажанням у пошуку кращої роботи. До Державної служби зайнятості у пошуку роботи у 2018 р. звертались 37,6% безробітних, також роботу шукають переважно через особисті зв'язки (31,2%) та через Інтернет (15,5%).

Серед безробітних у 2018 р. було 76,4% осіб, які вже працювали раніше, серед них найбільше було кваліфікованих працівників з інструментом (18,6%), представників найпростіших професій (18,7%) та працівників сфери торгівлі і послуг (17,3%).

У 2018 р. знизився рівень довготривалого безробіття, який протягом останніх чотирьох років зростав. Найбільшою при цьому є частка безробітних, що шукали роботу 1–3 місяці (28,8%), 3–6 місяців (22,8%) та більше року (21,6%). При цьому потребують подальших глибших досліджень причини структурних зрушень довготривалого безробіття, бо за 2014–2018 рр. частка осіб, які шукали роботу до 1 місяця, знизилась, а тих, що не могли знайти підходящу роботу більше року, навпаки, зросла (практично у 2 рази).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, український ринок праці характеризується знеціненням висококваліфікованої праці та вищої освіти; підвищенням прихованого безробіття та вимушеної неповної зайнятості; зростанням вторинного ринку праці; збільшенням рівня самозайнятості; втратою кваліфікації внаслідок довготривалого безробіття; зростанням мобільності робочої сили внаслідок невдоволеністю працівників умовами та оплатою праці. Усі ці процеси несуть загрози економічному зростанню та економічній безпеці країни, тому потребують негайного вирішення та регулювання на державному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рубежанська В. Наукові підходи до визначення змісту категорії «ринок праці». *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 4–2 (04). С. 42–46.

2. Бібліотека економіста. URL: <http://library.if.ua/book/8/822.html> (дата звернення: 24.12.2019).

3. Стрембіцька Л. Сегментація ринку праці: загрози економічній безпеці держави. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 547–551.

4. Петрова І. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання. Київ : Таксон, 1997. 246 с.

5. Мойса М. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 86–93.

6. Праця України у 2018 році : статистичний збірник. Київ : ТОВ «Бук-Друк», 2019. 242 с.

7. Економічна активність населення України. 2018 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України. 2019. 209 с.

8. Дзямулич М. Сегментація ринку праці України. *Економічний форум*. 2017. № 4. С. 281–285.

REFERENCES:

1. Rubezhanska V. (2016) Naukovi pidkhody do vyznachennia zmistu katehorii "rynok pratsi" [Scientific approaches to determining the content of the category "labor market"]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 4–2 (04), pp. 42–46.

2. Biblioteka ekonomista [Economist's Library]. Available at: <http://library.if.ua/book/8/822.html> (accessed 24 December 2019).

3. Strembitska L. (2017) Sehmentatsiia rynku pratsi : zahrozy ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Labor market segmentation: threats to the economic security of the state]. *Economy and society*, vol. 10, pp. 547–551.

4. Petrova I. (1997) Sehmentatsiia rynku pratsi: teoriia i praktyka rehuliuвання [Labor market segmentation: regulation theory and practice]. Kyiv : Takson, pp. 124–156.

5. Moisa M. (2010) Orhanizatsiino-ekonomichni chynnyky pidvyshchennia efektyvnosti ahrarnykh pidpriemstv [Organizational and economic factors of increasing the efficiency of agricultural enterprises]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 1, pp. 86–93.

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) *Pratsia Ukrainy u 2018 rotsi* [Ukraine's work in 2018]. Kyiv : TOV "Buk-Druk".

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy* [Economic activity of the population of Ukraine]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.

8. Dziamulych M. (2017) Sehmentatsiia rynku pratsi Ukrainy [Labor market segmentation of Ukraine]. *Economic Forum*, no. 4. pp. 281–285.